

МЕТАМОРФОЗИ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Є. В. Дергачов

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут», Київ, Україна
ev-geeny-90@mail.ru*

Актуальність обраної проблематики викликана подіями, які відбуваються протягом всіх років побудови української суверенної та демократичної держави, спричинені усвідомленням особливостей політичних процесів, необхідністю реалізації реформ в державі та необхідністю настання результатів зазначених реформ.

Автор розглянув правові та філософські аспекти поняття «правосвідомість». Проаналізувавши великий спектр визначень поняття правової свідомості, було визначено власне розуміння даного терміну. Правосвідомість – це система ідей, уявлень, емоцій і почуттів, які виражають ставлення окремого громадянина зокрема та суспільства загалом до права, а також до діяльності, пов'язаної з правом.

Зазначено різноманітні підходи до визначення метаморфоз правової свідомості та їх видів. Ними є: правовий нігілізм; переродження правової свідомості; правовий ідеалізм; правовий інфантилізм.

На підставі дослідження було визначено необхідність врахування таких принципів для демократичного становлення держави як верховенство права, гуманізм, пріоритет прав і свобод людини і громадянина, справедливість, розподіл влади, законність тощо.

Визначено, що на сучасному етапі побудови демократичної та правової держави необхідні системні зміни правової свідомості, який в Україні охоплює такі напрямки як: реформування соціально-економічного життя; зміна характеру правового регулювання в частині максимального наближення правових норм до інтересів громадян держави; підвищення авторитету державної влади; безумовне підпорядкування закону діяльності органів державної влади; повне оновлення судової влади; поширення правової освіти на всіх рівнях; цілеспрямована діяльність держави щодо утвердження гуманістичної правової ідеології, в якій домінують цінності демократії і правової державності.

Ключові слова: правова свідомість, правова свідомість суспільства, метаморфози правової свідомості українського суспільства, державотворчі процеси, правова і демократична держава.

METAMORPHOSES OF THE LEGAL CONSCIOUSNESS IN THE MODERN GOVERNMENTAL PROCESSES IN UKRAINE

E. Dergachov

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine
ev-geeny-90@mail.ru*

Actuality of the chosen issues is caused by the events that took place over the years of construction of Ukrainian sovereign and democratic state, caused by realization of peculiarities of political processes, necessity for implementation of state reforms and results of these reforms.

The author considered legal and philosophical aspects of the concept of «legal consciousness». After analyzing a large spectrum of definitions of the legal consciousness our own understanding of this term was determined. Legal consciousness is a system of ideas, perceptions, emotions and feelings that expressing the attitude to the law of an individual in particular and society in general, as well as activities related to the law.

We indicated different approaches of determining legal consciousness and metamorphosis of their species. They are: legal nihilism; degeneration of legal consciousness; legal idealism; legal infantilism.

On the basis of research we defined the necessity to consider the following principles for establishment of democratic state as the rule of law, humanism, priority of human and civil rights, justice, separation of power, legitimacy of law etc.

We determined that at the current stage of construction of democratic and legal state system changes of legal consciousness are necessary, which in Ukraine covers such areas as reforming social and economic life; the changing nature of legal regulation of the law as close to the interests of the citizens of the state; increasing the authority of the government; unconditional subordination of the law by the public authorities; a complete upgrade of the judiciary; the spread of legal education at all levels; governmental activities focused on strengthening humanistic state legal ideology, dominated by the values of democracy and legal state.

Keywords: legal consciousness, legal consciousness of society, metamorphosis on legal consciousness of Ukrainian society, governmental formation process, legal and democratic state.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі розвитку України рівень правової свідомості суспільства відіграє ключову роль у процесі побудови дійсно демократичної держави, здійснення вкрай важливих реформ та адаптації західноєвропейських норм і цінностей в українському законодавстві. Гуманістична трансформація правової свідомості та підвищення її рівня серед громадян є одними із найважливіших завдань, що постали перед сучасними реформаторами. Без розуміння та усвідомлення характеру правовідносин та їх регуляторів неможливо чекати від суспільства поступу до докорінних змін.

Актуальність обраної проблематики викликана подіями, які відбуваються протягом усіх років побудови української суверенної та демократичної держави. Вони спричинені усвідомленням особливостей політичних процесів, необхідністю реалізації реформ в державі та необхідністю настання результатів зазначених реформ. Формування правової свідомості, зокрема, є основним завданням прогресивно налаштованої частини українського суспільства. Радикальні зміни правового буття значною мірою відобразилися на розумінні права, законності, правопорядку, прав і свобод людини та громадянина. В такій ситуації особливо зростає роль підвищення рівня та адекватності правосвідомості як важливого фактора стабілізації і розвитку українського суспільства на шляху до європейського майбутнього.

Метою даного дослідження є формування поняття «правова свідомість» та аналіз теоретичних і практичних аспектів метаморфоз правової свідомості під час сучасних державотворчих процесів в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

У ході дослідження цієї проблеми були використані основні положення, що містяться у працях вітчизняних і зарубіжних вчених, які працювали над різними аспектами зазначеної проблематики.

Насамперед слід назвати наукові доробки таких учених як Явич Л. С., Стучка П. І., Калиновський Ю. Ю., Суслов В. А., Ільїн І. А., Байніязов Р. С., Гречин А. С., Волковицька Н., Клімова Г. П., Голосніченко І. П., Петришин О. Д., Гладуняк І. В. тощо.

Правова свідомість є поняттям міждисциплінарним. Правова свідомість є формою свідомості, в нашому випадку суспільної, і характеризує уявлення та відчуття громадян щодо великого кола суспільних відносин, що пов'язані не тільки з правом, а й із значним спектром державних та державотворчих процесів.

Найвужчим тлумаченням цього терміна є розуміння правосвідомості як широти та глибини розуміння чинного права. Його дотримувалися деякі представники радянського правознавства. Відповідно до П. І. Стучки, погляди якого є найбільш показовими для того часу, правосвідомість – це наявна у свідомості абстрактна форма права або правових відносин. Науковець зауважує, що «є потрійного роду форми правовідносин: одна конкретна – угода живих людей і дві абстрактні – в законі і в уявленні людей» [23, 445]. Тут ми бачимо класичне розуміння концепції правової свідомості в радянські часи. З одного боку – підтвердження факту наявності такого терміну як «правова свідомість», а з іншого – тлумачення даного поняття як чогось абстрактного та нетипового для тогочасного суспільства. Зазначимо, що підтвердження наявності терміну «правова свідомість» не означає розуміння його змісту.

Другий, більш ширший підхід, окрім знання й розуміння чинного законодавства, бере до уваги також і характер ставлення до правових норм. Так, радянський правознавець Л. С. Явич

правосвідомість пропонував розуміти як «систему уявлень, оцінок, переконань, настроїв, відчуттів, що розкривають ставлення особи до чинного права» [26, 72]. Сучасний український фахівець у галузі філософії права Ю.Ю. Калиновський вважає, що правосвідомістю є сукупність «оцінних думок та настанов, що визначають ставлення суб'єктів соціальних відносин (соціальних груп, страт, особистості або суспільства в цілому) до права й чинного законодавства, а також практики його застосування до правових (або неправових) звичаїв, ціннісних орієнтацій, які регулюють людську поведінку й комунікацію в юридично значущих інтерсуб'єктивістських ситуаціях. Константи та цінності правосвідомості є аксіологічно-нормативним полем свободи, у межах якого діють різнорівневі соціальні суб'єкти» [13]. На нашу думку, таке розуміння концепції правосвідомості найбільш вдало характеризує відношення людей до права в сучасних умовах розбудови дійсно демократичної держави на основі забезпечення природних прав людини. Як відомо, саме декларація та забезпечення природних прав людини як основних та фундаментальних є першим кроком до визнання держави правовою та демократичною.

Російський дослідник В. А. Сулов розглядає ставлення до законів у формі емоційності і тлумачить правову свідомість як «різноплановий сплав ідеології та психології, що містить у собі сукупність ідей та знань про право і правову діяльність, а також емоції, орієнтації, пристрасті та настанови, які виникають у зв'язку з правовою поведінкою людей, діяльністю правоохоронних органів та ін.» [24, 87]. Такий погляд на правову свідомість крізь призму відношення до правоохоронних органів дуже якісно дає зрозуміти стан суспільної свідомості, в тому числі правової, в окремих пострадянських державах. Але крім того, це дуже чітке розуміння правосвідомості не лише як правової та філософської категорії, а й моральної.

У межах наступного підходу, окрім констатації характеру ціннісного та емоційно значущого ставлення до правових норм, увага акцентується на тому, що розвинуті, конструктивні форми правових настанов обов'язково повинні включати бажання добровільно дотримуватися чинних законів, боротися за нові, кращі, шукати свободи тільки в законі за допомогою правової совісті й творчого прочитання закону. Представник такого підходу І. О. Ільїн зазначає, що правосвідомість – це воля до права й здатність «самозаконно» мотивувати свої вчинки усвідомленням меж допустимої поведінки в реалізації правовідносин та зв'язку між правом і мораллю. Він наголошував, що саме така правосвідомість є тим, чого потребує держава і право для свого процвітання [12, 22 – 23]. Тут ми бачимо дуже вдале визначення правосвідомості як категорії, що є поєднанням розуміння свідомості з точок зору права та моралі. На нашу думку, таке тлумачення правосвідомості в контексті з моральною свідомістю є дуже влучним в умовах державотворчих процесів, які продовжують відбуватись і сьогодні.

Продовжуючи тлумачення правової свідомості як категорії моралі, не можна не звернутися до класиків філософської думки. Гегель правову свідомість ототожнював з моральною свідомістю. У «Філософії права» він розрізняв моральну свідомість (моральність) як найвищий рівень свідомості та правову свідомість як складову позитивного права [5]. Такий підхід дуже вдало відображає той факт, що правосвідомість по суті є похідним поняттям від моральної свідомості, яка своєю чергою, формує рівень та спосіб правового мислення.

На наш погляд, правосвідомість – це система ідей, уявлень, емоцій і почуттів, які виражають ставлення окремого громадянина зокрема та суспільства загалом до права, а також до різноманітної діяльності державних інститутів, пов'язаної з правом.

На сьогоднішньому етапі розвитку нашої держави важливо розуміти правосвідомість в контексті формування і забезпечення основоположних та фундаментальних прав людини, демократичних цінностей, які є основою становлення української державності.

Застосовуючи поняття «метаморфози» до дослідження проблем правової свідомості, виходимо з того, що в сучасному суспільстві реалізуються та здійснюються різноманітні трансформації, як позитивні, так і негативні, в якісно новий стан, що свідчить про кардинальні зміни різноманітних сфер суспільного життя. Метаморфози притаманні, зокрема, і правовій свідомості, особливо в період усвідомлення широким колом людей глибинного змісту процесів, що відбуваються в державі.

Оскільки завданням нашого дослідження є особливості метаморфоз правової свідомості, доречно зазначити, що з точки зору філософії метаморфозою є перетворення одних речей, процесів, явищ в інші. Як зазначає М.А. Іванов, метаморфоза передбачає зміну у формі, вигляді та субстанції об'єкта, але включає в себе також і постійність, оскільки об'єкт, який перетворюється, не зникає, а переходить в іншу форму. Смыслова специфіка метаморфози полягає насамперед у вираженні незмінного через мінливий, у передачі єдиного у своїй основі явища через різноманіття його форм, що змінюються [16, 248].

На думку І. Голосніченка, нормальне функціонування права у суспільстві та держави забезпечується насамперед високим рівнем правової культури і правової свідомості [7, 24].

Процес становлення України як держави неможливий без адекватного розвитку правової свідомості як окремих громадян, так і суспільства в цілому. Виключно в процесі підвищення рівня цієї правової свідомості, подолання тих негативних і небезпечних метаморфоз, які з нею відбуваються, тільки за цих умов можливе позиціонування України як правової та демократичної держави.

Правова свідомість сучасного суспільства, зокрема й українського, зазнає істотного впливу тих позитивних і негативних традицій у ставленні до права і правового регулювання, які були притаманні минулим часам. Але саме правова свідомість і постає тим показником розвитку стану суспільства та існування певних правових ідеалів, навколо яких і відбувається розбудова держави.

Становлення і сталий розвиток України як демократичної і правової держави нерозривно пов'язані з постійним вдосконаленням соціально-правової складової цього процесу [4, 84–90]. Держава, як соціальний організм, який представляє собою спосіб організації суспільства, зазнає на собі вплив всіх тих факторів, які зумовлюють життєдіяльність соціуму. Як доводить С. Алексєєв, у ХХІ столітті рівень цього впливу та взаємозв'язків тільки посилюється [1, 244]. Крім того, відповідно до Аналізу сталого розвитку – Україна в індикаторах сталого розвитку – 2009 року, здійсненого колективом авторів НТУУ «КПІ» під науковим керівництвом М. З Згуровського, рівень дотримання законів є індикатором політичної свідомості інституціонального розвитку як складової частини сталого розвитку [2, 55]. В свою чергу, як відомо, рівень дотримання законів є основною складовою правової свідомості суспільства, особливо в контексті забезпечення сталого розвитку.

Одним із вищенаведених факторів, що зумовлюють життєдіяльність соціуму, є правова свідомість. Н. Волковицька зазначає, що розвиток права відбувається не тільки на рівні позитивного законодавства, але й на суб'єктивному рівні, у тому як право сприймається людиною, яким чином воно впливає на вчинки та оцінку правової дійсності кожним окремо взятим громадянином та їх групами [4, 84–90]. З цього випливає, що правова свідомість громадянина та суспільства безумовно відіграє ключову роль у становленні держави як соціального утворення. Але метаморфози, характерні для правової свідомості, можуть як позитивно, так і негативно впливати на процеси державотворення. Правова свідомість, що спирається на поважному ставленні до права і до його гуманістичних цінностей та принципів, сприяє правовому розвитку держави. Правова свідомість, на яку мають негативний вплив суспільні й політичні процеси, виступає серйозною перепорою на шляху правових і демократичних трансформацій держави.

На це звертає увагу О. Скрипнюк, який пише, що демократія є не тільки певним типом інституціональної організації публічної влади, але й специфічною суспільною свідомістю, яка лежить в основі всіх демократичних процесів. У цьому сенсі, якщо організаційно демократія є системою певних інститутів, то в процесуальному вимірі – це насамперед укорінена в суспільстві демократична політична і правова свідомість, яка виступає суб'єктивною основою як державних перетворень, так і всіх демократичних процесів у суспільстві [21, 198]. Фактично такі самі аргументи наводить І. Гладуняк, який вказує, що ідея демократичного врядування передбачає формування нового типу ставлення і до держави і до права, яке утверджується у суспільній свідомості і кладеться в основу взаємодії держави і громадянського суспільства [6, 143]. Це засвідчує той факт, що процеси створення та становлення держави супроводжуються не виключно імперативним встановленням певних правових та соціальних інституцій, а також і формуванням такого ставлення до зазначених процесів, яке дозволяє ефективно співіснувати громадянському суспільству та правовій державі. Це і є трансформацією, або метаморфозою, правової свідомості суспільства, яка здійснюється за допомогою ефективної інформаційної політики державних інституцій.

Теза І. Ільїна, з якою не можна не погодитись, що загальна ідея впливу правової свідомості на хід державотворчих і правотворчих процесів видається незаперечною. До того ж, слід особливо наголосити на тому, що І. Ільїн був одним із перших, хто спробував всебічно дослідити різноманітні метаморфози правової свідомості, вказати на всі наслідки, які пов'язані із такими змінами, а також визначити ефективні шляхи протидії негативним метаморфозам правової свідомості [11, 104]. Саме цей вчений описав правовий нігілізм як одну з найбільш небезпечних метаморфоз правової свідомості, що здатна призвести не тільки до знищення правових відносин у суспільстві, але й знищити основи державності, створивши тоталітарний правовий та політичний режим або взагалі анархію.

Не зупиняючись наразі на інших підходах до обґрунтування взаємозв'язку між станом правової свідомості і державотворчими процесами, звернемося до висвітлення позицій сучасних науковців щодо впливу саме метаморфоз правової свідомості на здійснення державотворчих процесів. Зазначимо, що метаморфози правової свідомості є процесом зміни не лише правового

характеру, але й соціального та державницького, оскільки саме на подальше існування та розвиток суспільства і держави впливає зміна концепції правової свідомості.

Одним з перших на це звернув увагу П. Горохов, який писав, що головні причини породження негативних явищ у сфері правової свідомості слід шукати не в праві, а насамперед у змінах того соціального середовища, у якому воно функціонує і розвивається [8, 12]. Серед сучасних фахівців цю позицію представлено у роботах І. Сеніна [20, 167] та Л. Ясюкової [27, 166]. Справді, як зазначає В. Гуляхін, трансформації правової свідомості, коли ми стаємо свідками появи такого складного за своєю структурою і одночасно небезпечного для правового життя явища, як правовий нігілізм, є результатом змін того загального соціального середовища, в якому відбуваються практично всі без виключення суспільні процеси, включаючи й такі, як державотворчість [9, 24–28]. Н. Волковицька висловлює позицію, що зміна суспільних відносин, трансформація загальнозначущих суспільних цінностей та установок, девальвація певних ідеалів і поява нових пріоритетів, які відбуваються у суспільно-правовій свідомості, з необхідністю змінюють і те, як розвивається держава, як вона функціонує, що саме становить пріоритети і цілі її діяльності [4, 84–90]. На думку І. Яковюка, на різних етапах розвитку держави можуть виникати історичні передумови для створення «дефектної правосвідомості», яка є антиподом високої правової культури і проявляється насамперед у викривленні уявлень про цінність права [10, 544]. При цьому, як відмічає цей науковець, метаморфози правової свідомості потенційно можуть набувати різноманітних форм, не вичерпуючись лише таким явищем, як правовий нігілізм. До цих форм він відносить: правовий інфантілізм, правовий ідеалізм, правовий дилетантизм, правову демагогію та окремі форми «переродження права». На відміну від цього, такий російський дослідник, як Д. Марченко пропонує вести мову про «деаксіологічну правову свідомість». Її специфіка полягає у тому, що з неї поступово елімінуються всі основні правові цінності, що зрештою призводить до такого явища, як знецінення права. У власних дослідженнях цей автор виділяє три основні форми деаксіологізованої правової свідомості, якими є правовий нігілізм, правовий ідеалізм та правовий інфантілізм [15, 113]. Така думка є досить цікавою та перспективною, оскільки автор виокремлює три можливі напрями зміни концепції правової свідомості. Але все ж таки озвучена позиція не досить широко та багатогранно висвітлює метаморфози правової свідомості, які можуть виникати не лише у якомусь конкретному вигляді. Вони можуть здійснюватись у комплексі, у поєднанні одна з одною.

Схожу класифікацію метаморфоз правової свідомості ми знаходимо і у російських дослідників В. Кулапова та О. Малька. Щоправда, вони пропонують виділяти такі чотири основні типи метаморфоз, як: а) правовий нігілізм, б) переродження правової свідомості (це негативне ставлення до права, яке спричиняє свідомі протиправні вчинки, пов'язані з егоїстичними і корисними мотивами), в) правовий ідеалізм (переоцінка можливостей права і намагання розповсюдити його на регулювання тих відносин, які не є предметом державно-правового регулювання), г) правовий інфантілізм (нездатність людини в силу тих чи інших обставин адекватно орієнтуватись у правовій дійсності) [14, 182]. Погоджуючись в цілому з наведеним підходом до класифікації типів метаморфоз правової свідомості, варто все ж таки зауважити на неприйнятності створення своєрідного «рейтингу небезпеки» зазначених метаморфоз. Кожен випадок зміни концепції правової свідомості є унікальним, тому можлива небезпека для кожної окремо взятої ситуації є різною. Для кожного суспільства на різних етапах розвитку є притаманним виникнення метаморфози правової свідомості, але її тип і характер залежать від певного історичного моменту та оточуючого суспільства.

Розглядаючи, наприклад, такий феномен як правовий ідеалізм, зустрічаємо витлумачити його як «найменш загрозливу метаморфозу», що є некоректними і навіть незрозумілим, оскільки у певних умовах цей тип зміни правової свідомості може спричинити значні зміни на рівні концептуальних засад становлення та функціонування держави. Надання правовим інституціям держави значних преференцій у процесі життєдіяльності суспільства може спричинити надмірне розширення сфери нормативно-правового регулювання, що неодмінно призведе до невиправданого розширення сфери державного втручання і до поступового звуження тієї сфери, яку О. Петришин описує як «простір автономності» громадянського суспільства. Нагадаємо, що відповідно до дефініції цього дослідника громадянське суспільство – це «сукупність добровільно сформованих громадських інститутів, що діють на самоврядних засадах у межах конституції та законів, за посередництвом яких індивіди реалізують свої основні природні права і свободи» [17, 149]. Держава в даному випадку виступає лише як інституція, яка встановлює загальні правила поведінки та виступає незалежним арбітром у разі порушень таких правил. У разі втілення в життя такої метаморфози, як правовий ідеалізм, право поступово перетворюється на «засіб здійснення управлінських завдань» і «знаряддя для силового забезпечення проведення державної політики, практично – як веління держави» [18, 28]. Таким чином державна влада покладає

на право неадекватні його призначенню у демократичній державі і надзвичайні за своєю сутністю завдання, що з необхідністю призводить до надмірної концентрації силового впливу та суспільних ресурсів у руках органів державної влади, до панування авторитарних та бюрократичних методів вирішення будь-яких питань життєдіяльності суспільства [19, 10]. Така держава, як відмічає В. Атаманчук, потрапляє у полон ілюзії всебічної регламентації і, надмірно розширюючи сферу державного регулювання, знецінює право, утискає демократію [3, 310]. У результаті чого, навіть керуючись поглядами про ідеальне право та ідеальну державу, але знаходячись під впливом такої метаморфози правової свідомості, як правовий ідеалізм, правова і демократична держава може перетворитися на авторитарну організацію влади, для якої право є інструментом насильницького способу регулювання суспільних відносин. Тобто правовий ідеалізм може спричинити фактичне вилучення з права того, що Е. Соловйов описав поняттям «гуманітарного сенсу права» [22, 189].

Правовий нігілізм – це такий соціальний феномен правової свідомості, сутністю якого є вкрай негативне ставлення до права, розуміння відсутності відповідних правових механізмів для забезпечення соціальної справедливості. Правовий нігілізм характеризується відсутністю правових знань, несприйняттям права як ефективного регулятора суспільних відносин, розповсюдженням неправомірної поведінки як норми.

Як правило, правовий нігілізм виникає як наслідок недосконалості права з однієї сторони, та його незнання суспільством – з іншої. Особи з низьким рівнем правосвідомості зазвичай шукають у правових нормах прогалини та колізії з метою їхнього використання для досягнення власного комерційного інтересу. Усі зазначені причини призводять до того, що правовий нігілізм як одна з метаморфоз правової свідомості прогресує та набуває нових якостей.

Зазначимо характерні особливості сучасного правового нігілізму в Україні. Він має демонстративно-агресивний характер, є широко поширеним не тільки серед громадян, а й в органах державної влади, має різноманітні форми прояву – від кримінальних до легальних виявів, популістську спрямованість, регіонально-національне забарвлення.

Пропонуємо розглянути проблему правового нігілізму в Україні на прикладі виборчого процесу в Україні. Можна багато говорити про вибір українців на президентських та парламентських виборах з часів отримання незалежності, але це є особистим правом кожної особи, що може бути предметом обговорення на певних політичних проектах. Нашою метою є аналіз фактів, які свідчать про наявність в Україні правового нігілізму та його рівень. Таким фактом є беззаперечний аргумент виборчого процесу, як явка виборців. Ця характеристика чітко визначає бажання громадян якимось чином вплинути на майбутню державу у найближчі, як правило, п'ять років. Розуміючи правовий нігілізм як соціальний феномен правової свідомості, сутністю якого є вкрай негативне ставлення до права та розуміння відсутності відповідних правових механізмів для забезпечення соціальної справедливості, можна стверджувати, що явка виборців, по суті є тією кількістю населення, яка розуміє важливість права та правових механізмів у регулюванні суспільних відносин. Це та кількість громадян, що має бодай невеликий рівень правової свідомості.

Відповідно до статистичних даних, явка на парламентських та президентських виборах в Україні є такою: парламентські вибори 1994 року – 41,6 %, парламентські вибори 2002 року – 65,22 %, парламентські вибори 2007 року – 57,94 %, парламентські вибори 2012 року – 57,98 %, парламентські вибори 2014 року – 52,42 %, президентські вибори 2014 року – 60,29 %. Це свідчить про те, що в широкому розумінні правовий нігілізм на прикладі виборчого процесу є явищем розповсюдженим, хоча з моменту отримання Україною незалежності, не звертаючи увагу на «важкі 90-ті», явка складала 50-60%. Для держави, громадяни якої прагнуть якісного підвищення рівня життя, вищезазначена явка на виборах є дуже низьким показником рівня правової свідомості. Звичайно, в країнах Європи в останні часи спостерігається десь схожа явка виборців, але це ті держави, де якісний рівень життя, доходів громадян, соціальної захищеності та впевненості у майбутньому є неспівставним на даний момент з українськими реаліями. В європейських державах такий рівень співвідношення правової свідомості та правового нігілізму є допустимим на даний час, чого не можна говорити про Україну, яка за зазначеними показниками суттєво відстає від західноєвропейських країн. Тому саме в нашій державі під час сучасних державотворчих процесів рівень правової свідомості має бути суттєво підвищеним, адже саме участь свідомих громадян є фундаментальним фактором успішного становлення та процвітання держави.

Крім того, правовий нігілізм в Україні проявляється також у тотальній корупції. Це виявляється у відсутності, в першу чергу, бажання не лише правлячих еліт, але й майже кожного члена суспільства подолати цей негативний соціальний, моральний та правовий феномен. Адже за допомогою корупції дуже зручно, наприклад, отримувати певні дозвольні документи, необхідні рішення судів та інших адміністративних органів, посади в органах державної влади тощо. Існує багато способів подолати таке явище: від підвищення заробітних плат українських чиновників до

спрощення адміністративних процедур та застосування найбільш суворого покарання у разі здійснення корупційних дій. Але це предмет окремого дослідження. Проблема ж залишається, і правовим нігілізмом у даному випадку є та відсутність політичної волі представників вищих органів державної влади та бажання низів – окремих громадян і суспільства в цілому.

Таким чином, хотілося б звернути увагу на те, що самі по собі метаморфози правової свідомості характеризуються не тільки позитивною або негативною зміною уявлень про цінність права, але й тим, які принципи є пріоритетними у правовій свідомості громадян. Метаморфози правової свідомості можуть бути пов'язані з усіма її елементами, включаючи й такі, як правова ідеологія та правова психологія. У цьому плані свою позицію обґрунтовує В. Толстенко, який, вивчаючи окремі складові елементи сучасної правової ідеології в Україні, зазначає, що відсутність у ній цілого ряду важливих для формування правової і демократичної держави принципів справляє негативний вплив як на стан правової свідомості в цілому, так і на конкретні державотворчі процеси [25, 62].

ВИСНОВКИ

Отже, говорячи про становлення України як правової і демократичної держави варто зазначити, що демократія являє собою не просто певний спосіб організації влади, а таку модель організації державного життя, яка включає у себе державу, право, громадянське суспільство та інші складові політичної та правової системи. Це означає, що процес державотворення може відбуватися лише у такому соціальному середовищі, у якому керівне положення посідають такі загально визнані принципи і цінності демократичних змін, як верховенство права, гуманізм, пріоритет прав і свобод людини і громадянина, справедливість, розподіл влади, законність тощо. Ці принципи, їх усвідомлення і розуміння в суспільстві та державі сприяють піднесенню правової свідомості, за допомогою якої і можливе становлення України як правової і демократичної держави. На сучасному етапі для цього необхідні системні зміни соціального характеру, які в Україні охоплюють такі напрями, як: реформування соціально-економічного життя; зміна характеру правового регулювання в частині максимального наближення правових норм до інтересів громадян держави; підвищення авторитету державної влади; безумовне підпорядкування закону діяльності органів державної влади; повне оновлення судової влади; поширення правової освіти на всіх рівнях; цілеспрямована діяльність держави щодо утвердження гуманістичної правової ідеології, в якій домінують цінності демократії і правової державності. Таким чином, процес позбавлення небезпечних для розвитку держави і суспільства метаморфоз правової свідомості повинен відбуватися за таким стратегічним напрямом, як безпосередній вплив на правову свідомість, який реалізується насамперед через виховний та освітній вплив на людину. Крім того, це має бути більш опосередкований вплив на правову свідомість через зміни у правовій дійсності, в якій знаходяться суб'єкти соціальних і правових відносин. На цьому шляху правова свідомість трансформується через появу нових парадигм сприйняття права, які формуються у суспільства завдяки ефективній інформаційній роботі держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С. С. Право на пороге нового тысячелетия / С. С. Алексеев. – М. : Зерцало, 2000. – 244 с.
2. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти: у 2 ч. / Міжнар. рада з науки (ICSU) [та ін.]; наук. кер. М. З. Згуровський. – Ч. 2. – К. : НТУУ «КПІ», 2009. Україна в індикаторах сталого розвитку. Аналіз – 2009. – 200 с.
3. Атаманчук Г.В. Новое государство : поиски, иллюзии, возможности / Г. В. Атаманчук – М. : Владос, 2006. – 310 с.
4. Волковицька Н. О. Правова свідомість у розвитку правової системи України / Н. О. Волковицька // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009 . – №11 . – С. 84–90.
5. Гегель Г. В. Ф. Філософія права / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
6. Гладунок І. В. Розвиток системи політичного управління в сучасній Україні / І. В. Гладунок. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – 468 с.
7. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави / І. Голосніченко // Право України. – 2005. – № 4. – С. 24–25.
8. Горохов П. А. Социальная природа правового нигилизма: монография / П. А. Горохов. – Оренбург : Оренб. гос. ун-т, 1998. – 150 с.
9. Гуляхин В. Н. Правовой нигилизм в России : монография / В. Н. Гуляхин. – Волгоград : Перемена, 2005. – 279 с.

10. Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
11. Ильин И. А. О грядущей России : Избранные статьи / И. А. Ильин. – М. : Воениздат, 1993. – 366 с.
12. Ильин И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин. – М. : Рагорть, 1993. – 225 с.
13. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства як соціокультурний феномен : філософсько-правова рефлексія : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 12.00.12 / Калиновський Юрій Юрійович ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2010. – 36 с.
14. Кулапов В. Л. Теория государства и права / В. Л. Кулапов, А. В. Малько. – М. : Норма, 2008. – 384 с.
15. Марченко Д. Э. Правовой нигилизм, правовой идеализм и правовой инфантилизм как формы деаксиологического правового сознания / Д. Э. Марченко. – Самара : НТЦ, 2006. – 113 с.
16. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; Предс. научно-ред. совета В.С. Степин. – М. : Мысль, 2000-2001.
17. Петришин О. В. Громадянське суспільство – підґрунтя формування правової держави в Україні / О. В. Петришин // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2 (33) – 3 (34). – С. 142–161.
18. Петришин О.В. Право як соціальне явище: з точки зору юриста / О.В. Петришин // Трансформація політики в право: різні традиції та досвід: Матеріали міжнародної наукової конференції / За ред. В.Я. Тація. – Харків: право, 2006. – С. 27-44.
19. Петришин О. В. Право як соціально-юридичне явище : до постановки проблеми / О. В. Петришин // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 4 (51). – С. 3–18.
20. Сенин И. Н. Правовой нигилизм как социальное явление: монография / И. Н. Сенин. – Омск : Изд-во ОЭИ, 2005. – 167 с.
21. Скрипнюк О. В. Демократія : Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика) / О. В. Скрипнюк. – К. : Логос, 2006. – 368 с.
22. Соловьев Э. Ю. Правовой нигилизм и гуманитарный смысл права / Э. Ю. Соловьев. – М. : Мысль, 1990. – 189 с.
23. Стучка П. И. Правоотношение / П. И. Стучка // Энциклопедия государства и права / Под ред. П. И. Стучки. – М. : Наука, 1925-1926. – Т. 3. – С. 445–446.
24. Суслов В. А. Структура правосознания / В. А. Суслов // Правоведение. – 1997. – № 2. – С. 86–98.
25. Толстенко В. Л. Утвердження принципу верховенства права і розвиток правової ідеології: актуальні проблеми взаємозв'язку / В. Л. Толстенко // Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні : Матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (Острого, 30-31 травня 2008 р.). – Острого : Видавництво Національного університету «Острозька Академія», 2008. – С. 60–63.
26. Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. – Л. : ЛГУ, 1976. – 215 с.
27. Ясюкова Л. А. Правовое сознание в структуре ментальности россиян / Л. А. Ясюкова. – СПб. : СПбГУ, 2008. – 166 с.

REFERENCES

1. Alekseev, S.S. (2000) Pravo na poroge novogo tysjacheletija. Moskva : Zercalo.
2. Analiz staloho rozvytku – hlobalnyi i rehionalnyi konteksty (2009) : u 2 ch. Mizhnar. rada z nauky (ICSU); nauk. ker. M. Z. Zghurovskiyi. Kyiv : NTUU «KPI». P. 2. Ukraina v indyikatorakh staloho rozvytku. Analiz.
3. Atamanchuk, G. V. (2006) Novoe gosudarstvo : poiski, illjuzii, vozmozhnosti. Moskva : Vlado.
4. Volkovytska, N. O. (2009) Pravova svidomist u rozvytku pravovoi systemy Ukrainy. Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy, 11, 84–90.
5. Gehel, H. V. F. (1990) Filosofii prava. Moskva : Misl.
6. Hladuniak, I. V. (2008) Rozvytok systemy politychnoho upravlinnia v suchasni. Kyiv : Vydavnychi Dim «In Yure».
7. Holosnichenko, I. (2005) Pravosvidomist i pravova kultura u rozbudovi Ukrainskoi derzhavy. Pravo Ukrainy, 4, 24–25.
8. Gorohov, P. A. (1998) Social'naja priroda pravovogo nigilizma : monografija. Orenburg : Orenb. gos. un-t.
9. Guljahin, V. N. (2005) Pravovoj nigilizm v Rossii : monografija. Volgograd : Peremena.
10. Zahalna teoriia derzhavy i prava (2009) Kharkiv : Pravo.
11. Il'in, I. A. (1993) O griadushhej Rossii : Izbrannye stat'i. Moskva : Voениzdat.

12. Il'in, I. A. (1993) O sushhnosti pravosoznaniia. Moskva : Ragort'.
13. Kalynovskyi, Yu. Yu. (2010) Pravosvidomist ukrainskoho suspilstva yak sotsiokulturnyi fenomen : filosofsko-pravova refleksii. Xarkiv.
14. Kulapov, V. L., Mal'ko, A. V. (2008) Teorija gosudarstva i prava. Moskva : Norma.
15. Marchenko, D. E. (2006) Pravovoi nigelizm, pravovoi idealizm i pravovoi infantilizm kak formy deaksiologicheskogo pravovogo soznaniia. Samara : NTC.
16. Novaja filosofskaja jenciklopedija (2000) : v 4 t.; In-t filosofii RAN; Nac. obshhestv.-nauch. fond; Preds. nauchno-red. sojeta V.S. Stepin. Moskva : Mysl'.
17. Petryshyn, O. V. (2003) Hromadianske suspilstvo – pidgruntia formuvannia pravovoi derzhavy v Ukraini. Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, 2, 142–161.
18. Petryshyn, O. V. (2006) Pravo yak sotsialne yavyshe : z tochky zoru yurysta. Transformatsiia polityky v pravo : rizni tradytsii ta dosvid : Materialy mizhnarodnoi naukovoii konferentsii. Kharkiv : pravo.
19. Petryshyn, O. V. (2007) Pravo yak sotsialno-yurydychne yavyshe : do postanovky problemy. Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, 4, 3–18.
20. Senin, I. N. (2005) Pravovoi nigelizm kak social'noe javlenie : monografija. Omsk : Izd-vo OJel.
21. Skrypniuk, O. V. (2006) Demokratiia : Ukraina i svitovyi vymir (kontseptsii, modeli ta suspilna praktyka). Kyiv : Logos.
22. Solov'ev, E. Ju. (1990) Pravovoi nigelizm i gumanitarnyj smysl prava. Moskva : Mysl'.
23. Stuchka, P. I. (1952) Pravootnoshenie. Jenciklopedija gosudarstva i prava. Moskva : Nauka, 3, 445–446.
24. Suslov, V. A. (1997) Struktura pravosoznaniia, 2, 86–98.
25. Tolstenko, V. L. (2008) Utverdzhennia pryntsyphu verkhovenstva prava i rozvytok pravovoi ideologii : aktualni problemy vzaiemozviazku. Verkhovenstvo prava u protsesi derzhavotvorennia ta zakhystu prav liudyny v Ukraini : Materialy IX Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Ostroh : Vidavnytvo Nacional'nogo universitetu «Ostroz'ka Akademiia», 60–63.
26. Javich, L. S. (1976) Obshhaja teorija prava. London : LGU.
27. Jajukova, L. A. (2008) Pravovoe soznanie v strukture mental'nosti rossijan. Sankt-Peterburg : SPbGU.

Стаття надійшла до редакції 26.05.2015 р.